

ВІДГУК

офіційного опонента

Шевченко Олени Володимирівни

на дисертаційну роботу Мирошниченко Альони Юріївни на тему
«Кризові екологічні комунікації в умовах російсько-української війни»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 054 – Соціологія

Актуальність теми дослідження.

Актуальність дисертаційної роботи А. Мирошниченко визначається тим, що сучасна фаза повномасштабної російсько-української війни актуалізувала низку гострих соціальних, гуманітарних та екологічних проблем, які потребують соціологічного аналізу. Серед них особливе місце посідають екологічні наслідки воєнних дій, що мають техногенний й довготривалий соціальний вимір. Руйнування промислових об'єктів, гідротехнічної інфраструктури, обстріли об'єктів критичної екологічної небезпеки (зокрема, атомних станцій), мінування територій та забруднення довкілля створюють складну, багаторівневу кризу, яка не може бути вирішена лише технічними засобами. Війна радикально змінює способи взаємодії держави, експертного середовища, громадянського суспільства та населення в екологічному вимірі. У цих умовах зростає потреба у системному вивченні того, як соціум реагує на екологічні загрози, як формується і транслюється інформація про ризики, яким чином організовується комунікація між різними соціальними та інституційними акторами.

Вагомість теми дисертаційної роботи А. Мирошниченко зумовлене також і тим, що екологічна ситуація в умовах воєнних дій перестає бути лише питанням природоохоронної політики – вона стає фактором безпеки, довіри, соціальної стабільності та гуманітарної відповідальності. У цьому контексті питання ефективних кризових комунікацій щодо екологічних загроз набуває першочергового значення, оскільки безпосередньо пов'язане зі збереженням життя і здоров'я громадян, соціальною адаптацією, підвищенням рівня обізнаності населення, підтриманням громадського порядку, а також з ефективністю діяльності інституцій в умовах багатовимірної кризи. Таким чином, дослідження, присвячене кризовим екологічним комунікаціям в умовах російсько-української війни, відповідає нагальним потребам українського суспільства, а також запитає на оновлення наукових підходів до вивчення взаємозв'язку між війною, довкіллям і соціальною взаємодією.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертаційній роботі.

Обґрунтованість наукових результатів, висновків і запропонованих рекомендацій підтверджуються методологічним та теоретичним доведенням вихідних положень дослідження, а також використанням значної кількості джерел наукової та довідникової літератури українською та іноземними мовами. Об'єкт і предмет дисертаційної роботи чітко визначені й узгоджені з метою та завданнями роботи. Авторкою належним чином сформульовано мету та завдання дисертації, які охоплюють всю широту досліджуваної проблематики. Для досягнення поставленої мети А. Мирошніченко здійснено аналіз соціологічних аспектів війни та суспільства ризику; узагальнено напрацювання у сфері екологічних комунікацій та соціології екології; проаналізовано комунікаційні та соціологічні аспекти воєнного екоциду; висвітлено моделі кризових комунікацій та запропоновано власну модель кризових екологічних комунікацій (с. 5-6).

Авторкою розглянуто та використано ґрунтовні наукові дослідження з соціології війни, соціології екології, теорії ризику, кризових комунікацій, а також міждисциплінарні підходи до аналізу соціальних реакцій на екологічні загрози. У теоретичному огляді систематизовано напрацювання зарубіжних і вітчизняних дослідників, зокрема У. Бека, Е. Гідденса, М. Дугласа, Т. Кумбса, С. Літлджона, Р. Кокса, П. Сорокіна, М. Требіна, В. Городяненка та ін., що дозволило окреслити концептуальні рамки дослідження та інтегрувати феномен екологічних криз у ширший контекст соціальних трансформацій і ризикогенності сучасного суспільства (с. 12-24). Джерельну базу дослідження А. Мирошніченко склали наукові праці з соціології, екології, політології, соціальної філософії, комунікаційних студій, державного управління, права, ризикології, матеріали міжнародних і національних конференцій, а також аналітичні звіти, нормативно-правові документи, дані моніторингових організацій, інформація з офіційних вебресурсів органів влади, громадських організацій та ЗМІ (с.25-30). Значну увагу приділено також аналізу публікацій, що висвітлюють екологічні наслідки російсько-української війни, зокрема у контексті функціонування Запорізької АЕС та підриву Каховської ГЕС. Включення широкого спектра джерел, як академічних, так і прикладних, забезпечило комплексний характер дослідження та його зв'язок з актуальними суспільними процесами.

Для вирішення конкретних завдань дослідження авторкою було

застосовано комплекс спеціальних та загальнонаукових методів пізнання, що зумовлено метою та завданням дисертаційної роботи, а саме: методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння й узагальнення – для опрацювання теоретичних засад соціології війни, ризику та екологічної комунікації; дискурс-аналіз і медіааналіз – для дослідження публічних повідомлень та інформаційних практик щодо екологічних загроз (на прикладі ситуацій довкола Запорізької АЕС та Каховської ГЕС); метод структурованого експертного інтерв'ю – для збору якісної інформації від представників екологічної, комунікаційної та громадянської спільнот щодо реального стану кризових екологічних комунікацій в умовах воєнного часу. Використання комплексу методів дозволило авторці забезпечити міждисциплінарність дослідження, підтвердити його достовірність та досягти необхідної глибини емпіричного і теоретичного аналізу. Міждисциплінарний підхід, застосований у дисертації, забезпечив комплексне бачення досліджуваного явища на перетині соціології, екології, політології, комунікаційних наук, безпекових студій та державного управління.

У першому розділі «Теоретичні засади екологічних комунікацій в умовах війни» систематизовано основні підходи до розуміння соціальної природи війни, феномену ризику та екологічної взаємодії в умовах сучасних глобальних загроз (с.12-45). На основі опрацювання концепцій соціології війни, теорії «суспільства ризику» (У. Бек, Е. Гідденс), соціології екології та кризових комунікацій авторкою проведено міждисциплінарний аналіз соціальних процесів, що відбуваються в умовах війни, та їхнього впливу на навколишнє середовище. Виділено такі ключові проблеми, як відсутність усталеної термінології щодо комунікацій в умовах екоцидів; зростання ролі соціальної перцепції ризиків в умовах невизначеності; складність узгодження дій між суб'єктами комунікації в умовах обмеженого доступу до ресурсів, інформації та довіри; екологічна нерівність та вразливість окремих категорій населення; дефіцит ефективних механізмів фіксації, трансляції та адвокації екологічних злочинів у воєнний період. А. Мирошніченко аргументовано показує, що класичні моделі екологічної комунікації в умовах війни виявляються недостатніми, що й зумовлює потребу в новому типі комунікацій — кризових екологічних комунікаціях. Окрему увагу в роботі приділено феномену воєнного екоциду як системному знищенню природного середовища, що здійснюється через військову агресію та має довготривалі наслідки для екосистем, безпеки й здоров'я населення. У дисертації екоцид розглядається не лише як предмет фіксації та правової кваліфікації, а й як об'єкт екологічної комунікації, що

вимагає спеціальних інформаційних стратегій для документування, інформування громадськості, мобілізації міжнародної уваги й адвокації. Тобто екоцид постає як медійно-комунікативна подія, яка формує специфічну рамку сприйняття війни та довкілля, а також зумовлює трансформацію ролі екологічної інформації в умовах воєнного конфлікту (с. 31-43).

У другому розділі «Кризові екологічні комунікації в умовах воєнного часу» проаналізовано теоретичні засади, моделі, характеристики та практичні аспекти функціонування екологічної комунікації в кризових ситуаціях, зумовлених воєнними діями (с.48-103). Авторкою розглянуто основні підходи до розуміння кризових комунікацій у соціальних науках; узагальнено класичні та сучасні моделі кризових комунікацій, включаючи функціональні, інституційні та інтерактивні моделі, які враховують роль емоцій, часу, довіри й зворотного зв'язку в комунікативних процесах; проаналізовано внесок дослідників, зокрема Т. Кумбса, у розробку стратегій комунікаційного реагування на кризу (с.48-60). Дисертантка розкриває специфіку кризових екологічних комунікацій як окремого типу соціальної взаємодії, що виникає на перетині соціологічної, екологічної та безпекової проблематики. Авторкою запропоновано та аргументовано власну модель кризових екологічних комунікацій в умовах воєнного часу, яка включає такі ключові компоненти, як достовірність джерел, міжінституційна координація, наявність зворотного зв'язку, емоційна та інформаційна підтримка, доступність і зрозумілість повідомлень, своєчасність реагування, а також наявність стратегічного планування. Модель сформована з урахуванням реального досвіду інформаційного реагування на надзвичайні екологічні ситуації, викликані воєнними діями в Україні.

Дисертантка обґрунтовує необхідність уведення до наукового обігу поняття «кризові екологічні комунікації» як «...процес обміну інформацією, спрямований на оперативне реагування на екологічні кризи та загрози, ефективну координацію дій між соціальними групами задля попередження, мінімізації шкоди та подолання кризової екологічної ситуації» (с. 62). Тобто А. Мирошніченко розглядає кризові екологічні комунікації як аналітичну категорію для опису специфічних інформаційних практик, що виникають на перетині соціологічної, екологічної та безпекової проблематики в умовах воєнних дій. Авторський термін дозволяє осмислити зміст і функції комунікації під час екологічних катастроф, а також їх соціальну природу, інституційні обмеження, конфігурацію учасників та вплив на громадську довіру. У роботі систематизовано критерії ефективності кризових екологічних комунікацій, які

мають не лише діагностичне, але й прикладне значення, оскільки можуть бути використані як орієнтири для удосконалення державної та громадської комунікаційної політики в надзвичайних ситуаціях (с. 73-80). Можна погодитись із позицією авторки, що однією з основних рис кризових екологічних комунікацій під час війни, є їх ситуативність, обумовлена високим ступенем невизначеності, емоційного напруження та інформаційної перевантаженості суспільства (с.81-84), що обумовлює необхідність розробки більш гнучких, контекстно-чутливих стратегій комунікації, які враховують як інституційні можливості, так і психологічну готовність аудиторії до сприйняття складної інформації про екологічні загрози.

Третій розділ дисертаційної роботи «Кризові екологічні комунікації в умовах воєнного часу: експертна думка» присвячений аналізу організації та методики проведення експертного опитування; змісту експертних інтерв'ю та виробленню практичних рекомендацій для покращення кризових екологічних комунікацій (с.107-186). А. Мирошніченко справедливо зауважує, що «...для підвищення ефективності комунікаційних процесів доцільно вдосконалити механізми взаємодії державних органів, посилити підтримку громадських організацій, підвищити рівень медіаграмотності населення та запровадити додаткові заходи щодо перевірки інформації перед її поширенням» (с.186-187).

Викладене вище свідчить про достатній рівень обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи. *Висновки* в цілому відповідають поставленим завданням, відповідно відображені в оприлюдненому тексті анотації.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів дослідження, повнота їх викладу в опублікованих працях.

Дисертаційна робота є самостійним комплексним дослідженням кризових екологічних комунікацій в умовах російсько-української війни з урахуванням соціологічного аспекту взаємодії між суб'єктами екологічної комунікації, ролі довіри, інформаційної нерівності, структурних умов поширення інформації, соціальної вразливості населення в умовах воєнного конфлікту, а також впливу кризових комунікацій на формування суспільної реакції, мобілізацію ресурсів і адаптацію до екологічних ризиків.

Погоджуючись із сформульованими в дисертаційній роботі конкретними положеннями, які визначають наукову новизну отриманих результатів, особливо слід відзначити окремі з них, що вбачаються найбільш важливими.

Так, у дисертації вперше в соціологічному дискурсі введено поняття

«кризові екологічні комунікації» як специфічної форми соціальної взаємодії в умовах воєнного часу; розроблено відповідну модель цих комунікацій, яка враховує особливості військових загроз довіллю, потребу в оперативному інформуванні, міжсекторальній координації та залученні громадянського суспільства, а також визначено критерії їх ефективності з урахуванням соціологічних чинників, таких як довіра, доступність, зворотний зв'язок та гуманітарна спрямованість.

До методологічних здобутків авторки слід також віднести уточнення ролі євроінтеграційних процесів у питанні здійснення ефективних кризових екологічних комунікацій для вирішення екологічних криз та загроз в умовах воєнного часу, яка охоплює, зокрема, законодавчі зміни, фінансову підтримку, громадську участь, а також розробку критеріїв ефективності кризових екологічних комунікацій.

В роботі набула подальшого розвитку проблематика соціології війни в контексті екологічних криз, яка була доповнена аналізом кризових екологічних комунікацій, зосереджених на соціальній вразливості населення, що стикається не лише з фізичними руйнуваннями, а й з екологічною небезпекою, що впливає на психологічний стан, міграційні процеси, соціальну напругу, а також спричинює зміни в економічних, культурних моделях життя та механізмах екологічного управління. Крім того, парадигмальні рамки теорії «суспільства ризику» У. Бека розширено за рахунок екологічної складової в умовах війни, що пов'язано з підвищенням рівня ризикогенності та перенесенням проблем безпеки на міжнародний рівень.

Таким чином, у роботі авторкою запропоновано розв'язання актуальної проблеми, що полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій щодо кризових екологічних комунікацій в умовах російсько-української війни.

Практичне значення і впровадження одержаних результатів дослідження.

Теоретичне значення проведеного А. Мирошниченко дослідження полягає у формуванні соціологічного бачення кризових екологічних комунікацій як окремого явища, що дало змогу розширити існуючі уявлення про концепцію суспільства ризику, а також поглибити галузеві підходи у межах соціології екології та соціології війни. Запропоновані в дисертації положення та висновки уточнюють і доповнюють наукові знання щодо функціонування суспільства та комунікативних процесів у реаліях війни.

Матеріали дисертації, зокрема її теоретичні положення і практичні рекомендації можуть бути застосовані у подальших прикладних соціологічних дослідженнях щодо екологічних комунікацій під час збройних конфліктів. Отримані висновки можуть бути використані органами державної влади для формування освітньої політики, зокрема, при підготовці спеціалістів у сфері екологічної комунікації, підвищенні кваліфікації кадрів, а також для удосконалення нормативно-правової бази програм відновлення громад, орієнтованих на екологічну безпеку та адаптованих до стандартів ЄС.

Практична значимість отриманих результатів дослідження А. Мирошниченко полягає також в тому, що окремі положення дисертації, висновки і практичні рекомендації вже інтегровані в освітній процес кафедри соціології та публічного управління НТУ «ХП», зокрема у викладанні курсів «Соціологія конфлікту» та «Соціологія комунікацій», що підтверджено відповідними документами.

Повнота викладення результатів досліджень в опублікованих працях. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано в 14 наукових працях, із них 3 – у наукових фахових виданнях України, 10 тез у матеріалах науково-практичних конференцій, які розкривають зміст і основні положення дослідження А. Мирошниченко.

Опубліковані матеріали повністю відображають зміст дисертації та відповідають вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. №44.

Оцінка змісту дисертаційної роботи.

Тема та структура дисертації є взаємозумовленими та логічно пов'язаними. Робота містить чіткий розподіл тексту на окремі частини, які структурно підпорядковані між собою та відображають цілісну ідею дослідження, і складається із вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і додатків. Такий підхід до викладення матеріалу сприяв цілісному розгляду проблематики та системності висновків за результатами дослідження. Загальний обсяг дисертації становить 243 сторінки, із них 196 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 169 найменувань. Дисертація та анотація оформлені згідно з вимогами МОН України.

Академічна доброчесність.

Текстові запозичення А. Мирошниченко здійснені з посиланням на джерела їх розміщення. Порушень академічної доброчесності та фальсифікацій у дисертації не виявлено.

Усі результати, які винесено автором на захист, отримані самостійно і містяться в опублікованих роботах. У роботах, опублікованих у співавторстві, використані тільки ті ідеї, положення та розрахунки, які є результатом особистих наукових пошуків.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертаційної роботи.

Водночас, відзначаючи значні позитивні досягнення роботи, необхідно висловити окремі побажання та зауваження, оскільки серед переконливих аргументів і доведених думок вирізняються дискусійні, а також такі, що потребують більшої аргументації, зокрема:

1. У дисертації широко використовується низка термінів, зокрема суспільство ризику, екологічні комунікації, соціологія екології, воєнний екоцид, а також соціальна вразливість і екологічна небезпека (с. 12–40), проте між цими поняттями не завжди простежується чітке теоретичне розмежування. Так, термін екологічні комунікації аналізується у рамках соціології екології, проте залишається не зовсім зрозумілим, чи розглядається він як просвітницький процес, як інформаційна стратегія, чи як тип взаємодії в межах екологічної політики. Поняття воєнного екоциду (с. 30–34) активно описується в емпіричних прикладах, але недостатньо пов'язується з відповідними інформаційними чи комунікаційними практиками, що ускладнює розуміння того, як саме комунікація функціонує в умовах воєнної екологічної катастрофи. Також дисертантка вживає загальний термін «дезінформація», зокрема у контексті інформаційних ризиків, соціальної ізоляції та комунікаційної вразливості (с. 41–44), однак у дослідженні, яке фокусується саме на екологічних загрозах в умовах війни, на нашу думку, доцільніше було б застосовувати уточнений термін «екологічна дезінформація».

2. У межах аналізу комунікаційних та соціологічних аспектів воєнного екоциду (с. 38–40) доцільним було б приділити більше уваги дипломатичній і комунікативній практиці України, спрямованій на привернення уваги до екологічних наслідків воєнних дій. Зокрема, йдеться про систематичну роботу української дипломатії та громадянського суспільства з міжнародними інституціями щодо фіксації й кваліфікації злочинів проти довкілля та притягнення країни-агресора до відповідальності. Важливим

елементом цієї діяльності є представлення України на конференціях ООН зі змін клімату (COP), зокрема через національний павільйон, де екологічні наслідки війни системно презентуються в контексті глобальної кліматичної та безпекової політики. Включення цього виміру, на нашу думку, дозволило б розширити соціологічний аналіз не лише через фокус на структурних викликах і загрозах, а й через дослідження ролі державних і громадянських інституцій як активних комунікативних акторів, які формують наратив про екоцид у публічному просторі.

3. Розглядаючи авторське поняття «кризові екологічні комунікації» (с. 67, 89–91), його теоретичне осмислення вбачається недостатньо відмежованим від суміжних термінів. У роботі представлено характеристики цього явища (оперативність, координація, багатосекторність тощо), однак бракує чіткого порівняння з уже усталеними концептами, зокрема «екологічна журналістика», «екологічне управління в кризових умовах», «комунікації катастроф» тощо. З метою поглиблення теоретичної новизни доцільно було б включити порівняльну схему, яка б демонструвала, в чому полягає відмінність «кризових екологічних комунікацій» як соціологічної категорії.

4. В роботі також спостерігається певна описовість окремих емпіричних фрагментів кризових екологічних комунікацій в умовах воєнного часу, що стосуються екологічних наслідків воєнних дій. На нашу думку, потребувала б більш поглибленого аналізу комунікаційна складова висвітлення цих подій, зокрема механізми поширення інформації, роль основних акторів та реакції цільових аудиторій (с. 69–77).

5. Заслуговує на схвалення ґрунтовна емпірична частина дослідження, побудована на основі структурованих експертних інтерв'ю з представниками різних груп (екологи, журналісти, громадські активісти тощо). Разом з тим, доцільним було б додатково оцінити ступінь узгодженості позицій експертів, зокрема шляхом використання коефіцієнта конкордації (наприклад, коефіцієнта Кендалла W). Це дозволило б кількісно підтвердити або спростувати наявність консенсусу між експертами, що підвищило б об'єктивність та достовірність отриманих висновків.

6. На основі аналізу кризових екологічних комунікацій в умовах воєнного часу вбачається доцільним більш виразне акцентування на авторській позиції здобувачки. На нашу думку, більш послідовне підкреслення власного бачення досліджуваних процесів дозволило б краще представити індивідуальний внесок у розвиток соціологічної проблематики кризових екологічних комунікацій, наративи щодо яких представлені в інформаційному

просторі і мають різну інтерпретацію в українському та міжнародному медійному дискурсі (с. 48-60, 81-100).

Разом з тим, зазначені дискусійні положення та зауваження не знижують високий науково-теоретичний, методологічний та методичний рівні дисертаційної роботи, яка справляє позитивне враження глибиною дослідження проблеми, логікою викладення, суттю та обґрунтованою аргументацією. Висловлені побажання є рекомендаційними та спрямованими на подальші наукові пошуки авторки.

Висновок щодо відповідності дисертації вимогам присудження наукових ступенів.

Виходячи з наведеного вище, слід зазначити, що дисертаційна робота Мирошниченко Альони Юріївни «Кризові екологічні комунікації в умовах російсько-української війни» є самостійним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, результати якого характеризуються теоретичною та практичною значущістю і спрямовані на розв'язання актуальних питань здійснення кризових екологічних комунікацій в умовах російської збройної агресії проти України.

Представлена дисертаційна робота «Кризові екологічні комунікації в умовах російсько-української війни» відповідає спеціальності 054 – Соціологія, вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, а саме вимогам пунктів 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. №44, а її авторка Мирошниченко Альона Юріївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 – Соціологія.

Офіційний опонент

Кандидат політичних наук, доцент
Доцент кафедри міжнародних
медіакомунікацій та комунікативних
технологій Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
«29» 07 2025 р.

Олена ШЕВЧЕНКО

Підпис
Вчений секретар
КАРАУЛЬ

29. 07

(Handwritten signature)